O‘RTA OSIYODA NASLLI OTLAR YETISHTIRISH MARKAZLARI MASALASI HUSUSIDA (QOYATOSH SURATLAR MISOLIDA)

To‘ychiboyev B. B.
GDPI dotsenti, t.f.n.
Bobojonova Charos
GDPI talabasi

Yilqichilik tarixidagi muhim yo‘nalishlardan yana biri, bu naslli otlarni yetishtirish masalasi hisoblanadi. Ushbu muammoni o‘rganishda, qoyatosh suratlar muhim manba bo‘lib hizmat qiladi. Tarixiy manbalar O‘rta Osiyo zotli otlari qadimdan mashhur bo‘lganligi haqida ma`lumotlar beradi. Yozma manbalar Aleksandr Makedonskiy, uning ortidan Xitoy imperatorlari ham, bu O‘rta Osiyo otlarini qo‘lga kiritishga harakat qilishganligi to‘g‘risida ma`lumot beradi. V. O. Vitt Pozariq qo‘rg‘onidan topilgan otlardan biri haqida: “Bu qadimgi davrdagi O‘rta Osiyoning ulug‘vor, oliyjanob va jangovor otidir” [1], deb bejizga aytmagan edi.

Ma`lumki, zotli otlarni yilqi uyurlari orasida, qishda sovuq iqlimli keng tekisliklarda yetishtirishning imkoni yo‘q. Bunday otlarni yetishtirish qulay iqlim sharoiti va doimiy parvarish talab qiladi. Ippologlar fikrlariga ko‘ra, O‘rta Osiyo chopqir otlari, sovuq shamollardan himoyalangan vodiylar, boy va to‘yimliligi yuqori bo‘lgan, dukkakli va boshoqli o‘simliklar (masalan beda), tog‘ o‘tloqlarining yozda qurib qolmaydigan o‘t-o‘lanlari, qulay suv havzalari va shu kabi boshqa hususiyatlar mujassam bo‘lgan, ekologik zonasi mahsuli hisoblanadi. Tadqiqotchilar, Kaspiy dengiziga tutashgan o‘lkalar, hususan qadimgi Fors va undan sharqda joylashgan mintaqalar (O‘zbekiston, Tojikiston, Turmaniston, Qirg‘iziston hududlari), qadimdan o‘zining yilqichiligi, noyob naslli otlari bilan mashhur bo‘lganligini ta`kidlaydilar.

SHunday mintaqalardan biri Dovon (Farg‘ona) hududlari hisoblanadi. Xitoyliklar, Dovonning “qonli ter chiqaradigan” afsonaviy “samoviy duldul otlari” zotidan bo‘lgan “qimmatbaho jannat tulporlari”ga ega bo‘lish maqsadida Dovonga yurish qilganliklari haqida yozma manbalar ham ma`lumot beradi [2]. Ilmiy doiralarda “Aravan tulporlari” nomi bilan mashhur, Aravon va Ayrimachtog‘ otlarining qoyatosh tasvirlari ham, bu tahminlarimizni to‘g‘ri ekanligini ko‘rsatadi. Qoyatosh suratlarda mohirona tasvirlangan bu otlar, oddiy otlar emasligini, mutaxasis bo‘lmagan odam ham ilg‘ashi mumkin.

Zotdor otlarni yetishtiruvchi naslchilik markazlaridan yana biri, bu Baqtriya tarkibiga kirgan, qadimgi Xutalondir. Xutalon otlari miloddan oldingi I ming yilikdan ma`lum bo‘lgan [3]. Fors podshohlariga yillik soliq to‘laydigan davlatlar ro‘yxati shuni ko‘rsatadiki, Baqtriya har yili 30 000 ot etkazib bergan [4]. Bu o‘sha davr uchun juda katta raqam. Qadimgi Baqtriya, yilqichilik rivojlangan markaz sifatida mashhur bo‘lgan. Turli hujjatlarda saqlanib qolgan ma`lumotlar, Baqtriyada otlar endemik jonivor[1] bo‘lganligidan dalolat beradi. Arastuning aytishicha, Baqtriyaning tog‘li tekisliklarida “oltin rangli” zotli otlar yetishtiriladi. Sankt-Peterburg shahridagi Ermitaj muzeyi kollektsiyalarida Baqtriyadan topilgan qimmatbaho kumush idish saqlanadi (miloddan oldingi III asr) [5]. Idishda yilqichilik va ot yetishtirish bilan bog‘liq kompozitsiyalar: ayg‘ir va toychoq, yana birida, biya va uni emizayotgan toychoq tasviri tushirilgan. Tasvirdagi, otning baland bo‘yi, ihcham va chiroyli tanasi, ingichka oyoqlari, go‘zal bo‘yni va tik boshi uning zotli ot ekanligidan dalolat berib turibdi.

Manbalarda batafsil tasviri keltirilgan yana bir O‘rta Osiyo zotli otlaridan biri, bu Nessey otlari hisoblanadi. Nessey otlarining tashqi ko‘rinishining ajoyib tavsifi yozma manbalarda keltiriladi. “Eron Forsida, boshqa barcha mamlakatlardan yaxshiroq bo‘lgan va juda qadrlanadigan

[1] Endemik jonivorlar – nibatan cheklangan, o‘ziga hos kichik hududlarda yashaydigan hayvonlar.

otlar bor. Bu otlarning harakatlari yengil va sho‘h, chavandozni charchatmaydi. Ularning harakatlari jasoratli, o‘zlari chidamli, ammo bu otlarning harakterida hayajon va g‘azab ufurib turadi. Ular o‘zlarining ajoyib qaddi-qomati, nafis qomatlari bilan ajralib turadi, ayniqsa ularning go‘zal bo‘yni va boshi bir-biri bilan shunchalik uyg‘unlashib ketgan ki, lablari ko‘kragiga tegib turganday tuyuladi” [6]. Nesey tekisligining aniq joylashuvi haqida tadqiqotchilarning fikrlari bir biridan farq qiladi. Ayrim tadqiqotchilar, katta ehtimol bilan, bu hudud Nishopur tekisligi (Mashhad yaqinida) bo‘lishi kerak, deb hisoblaydilar. Gerodot “Tarix” asarining VII kitobida: “Midiyada Nesea deb nomlangan keng tekislik bor va bu tekislikda ulug‘vor otlar bor” deb yozadi. Ayrim tadqiqotchilar, “Nisea otlari”ni Parfiya poytaxti Niso shahri bilan bog‘laydilar. Parfiyada qadim zamonlardan beri zotli otlar yetishtirilgan va Nesey otlaridan hozirgi mashhur Axal-Teke zotidagi otlari tarqagan degan qarashlar mavjud. Antik davrning mashhur geografi Strabon (milodiy I asr): “Nesiya otlari eng katta va eng zo‘r otlar bo‘lib, fors shohlari shu otlardan foydalanganlar”, deb ma`lumot beradi.

Umuman olganda, yozma va arxeologik manbalar, jumladan qoyatosh suratlar tahlil asosida, xulosa qilib aytishimiz mumkinki: Eronning shimoliy qismidagi tog‘ etaklari, Afg‘oniston, O‘zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg‘iziston hududlarida, “Midiya-Fors oti”, “Xutal (Baqtriya) oti”, “Davon (Farg‘ona) oti” va “Nessey (Parfiya) oti” nomlari bilan mashhur bo‘lgan zotli otlar yetishtirilgan. Garchi ularning bir biridan turi, harakteri, tashqi ko‘rinishi, rangida ayrim o‘ziga hos farqlari bo‘lishiga qaramay, ularning kelib chiqishi bir bo‘lgan. Ta`kidlash joizki, Markaziy Osiyo zotli otlari naslchilik maktabi, umumjahon e`tirofidagi noyob zotli otlarning oltin fondining asoslarini tashkil qiladi. O‘rta Osiyo xalqlari, ahal-teke, yovmut, qorabair, loqay va boshqa turdagi naslli otlari bilan, yilqichilikda dunyoning hech bir davlatida uchramaydigan genofondni taqdim etib, beqiyos qiymatga ega bo‘lgan ot populyatsiyasi, yilqichilikning sof naslchilik an`analarini yaratib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Витт В. О. Лошади Древнего Востока. // Конские породы Средней Азии. – М.: 1937.
2. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – Т. 2. – С. 149.
3. Бернштам А.И. Араванские наскальные изображении и Даванская (Ферганская) столица Эрши // СЭ. 1948 №4, – С. 158-159.
4. Витт В.О. Лошади Древнего Востока. // Конские породы Средней Азии. – М.: 1937.
5. Тревер К. В. Памятники греко-бактрийского искусства. // – М.-Л.: Изд-во АН СССР. 1940. – С. 90-92.
6. Витт В. О. Лошади Древнего Востока. // Конские породы Средней Азии. – М.: 1937.